

Zaštita temeljnih prava u europskoj uniji nakon stupanja na snagu lisabonskog ugovora

Dr. sc. Sanja Bazina

Direkcija za europske integracije Vijeća ministara BiH

E-mail: sanja.bazina@dei.gov.ba

Sažetak: Lisabonski ugovor, točnije, Ugovor iz Lisabona o izmjenama i dopunama Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o osnivanju Europske zajednice, stupio je na snagu 1. prosinca 2009. godine. Ovaj reformski ugovor donio je brojne novine u različitim područjima prava Europske unije pa tako i u odnosu na zaštitu temeljnih prava. S jedne strane je Europska povelja o temeljnim pravima postala pravno obvezujući instrument, a time i dio primarnog prava EU. S druge strane Lisabonskim ugovorom su osigurani pravni uvjeti za pristupanje Europske unije Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. U ovom radu bit će dakle predstavljene promjene pravnoga temelja za zaštitu temeljnih prava u Europskoj uniji, uzrokovane Lisabonskim ugovorom. Pored toga prošireni pravni temelj ima za posljedicu i promjene u odnosu na mogućnosti pravne zaštite ovih prava. U ovom smislu biti će istražen odnos i moguća problematika u razgraničenju nadležnosti između Suda Europske unije, Europskog suda za ljudska prava te ustavnih sudova zemalja članica.

Ključne riječi: Europska unija, Lisabonski ugovor, temeljna prava

Abstract: *The Treaty of Lisbon, namely, the Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community entered into force on 1 Dec 2009. This reform treaty has brought a number of innovations in different areas of EU law as well as in relation to the protection of fundamental rights. On the one hand the European Charter of Fundamental Rights became legally binding instrument, and thus part of the EU primary law. On the other hand, the Treaty of Lisbon provided legal conditions for accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. This article will present process of changing the legal foundations for protection of fundamental rights in the European Union caused by the Treaty of Lisbon. In addition, an extended legal basis has the effect of changes in relation to possibility of legal protection of these rights. In this sense, the relationship and possible problems in delimitation of responsibilities between the Court of European Union, the European Court of Human Rights and the constitutional courts of the Member States will be researched.*

Keywords: *European Union, Treaty of Lisbon, fundamental rights*

Uvodno izlaganje o reformama Lisabonskog ugovora

Ugovor iz Lisabona o izmjenama i dopunama Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o osnivanju Europske zajednice potpisan je 13. prosinca 2007. godine u Lisabonu. Isti je stupio na snagu 1. prosinca 2009. godine, nakon provedene procedure ratifikacije u svim zemljama članicama. Odredbe ovog ugovora podijeljene su na Ugovor o Europskoj uniji i na Ugovor o funkcioniranju Europske unije. Primarni ciljevi ove reforme bili su korekcija procesa odlučivanja, osiguranje demokratske legitimnosti, jačanje institucija te omogućavanje globalno-političkog djelovanja Unije. U ovom smislu je postignuto čak mnogo više, nego što se očekivalo¹. Kao četvrti po redu reformski ugovor, nakon onih iz Maastrichta, Amsterdama i Nizze, Lisabonski ugovor mijenja i dopunjuje postojeće osnivačke ugovore, oslanjajući se pri tome uvelike na odredbe neuspjelog Ustava o Europskoj uniji². Područja u kojima su ovim ugovorom uvedene veće promjene su prije svega promjene u institucionalnoj strukturi i načinu donošenja odluka, kao što su reforma sastava Europske komisije i jačanje uloge Europskog parlamenta, potom jačanje Zajedničke vanjske i sigurnosne politike te poboljšanja u razgraničenju nadležnosti Unije i država članica. Dodatno valja napomenuti i uvođenje europske inicijative građana. Svim ovim novitetima pokušalo se doprinijeti jačanju demokracije u okviru Europske unije i njenih odnosa s građanima. Pravna pozicija građana Europske unije ojačanja je prije svega izmjenama u području zaštite njihovih temeljnih prava. Upravo ovo pitanje bit će obrađeno u nastavku ovog rada. Kao polazna točka bit će predstavljen pravni temelj za zaštitu temeljnih prava u Europskoj uniji prije reforme Lisabonskog ugovora. Potom će biti odgovoreno na pitanje da li je Lisabonski ugovor i na koji način proširio, produbio ili drugačije poboljšao zaštitu spomenutih prava. Kao središnje točke ovog razmatranja bit će svakako položaj i značenje Europske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim slobodama i Europske povelje o temeljnim pravima i učinak navedenog na sveukupni sustav zaštite temeljnih prava u Europskoj uniji.

Temeljna prava u EU prije Lisabonskog ugovora

Kada govorimo o temeljnim pravima u okviru Europske unije, za početak treba naglasiti da se sustav ovih prava razvijao postupno te da je potreba za većom zaštitom prava građana rasla u skladu s produbljivanjem ovlasti Europske unije. U ovom smislu je svaka revizija osnivačkih ugovora, između ostalog pružila priliku za jačanje zaštite prava pojedinca u sustavu Europske unije. No, ipak značajnija prekretnica u ovom smislu učinjena je donošenjem Ugovora iz Maastrichta, odnosno Ugovora o Europskoj uniji.

*E-mail: sanja.bazina@dei.gov.ba

¹ WEIDENFELD, Werner, Lissabon in der Analyse, Der Reformvertrag der Europäischen Union, 2008, Str. 19.

² Ugovor o Ustavu Europske unije potpisan je 29. listopada 2004. godine, ali nikada nije stupio na snagu zbog negativnog rezultata referenduma o ratifikaciji, održanih u Francuskoj i Nizozemskoj.

Ovim reformskim ugovorom uveden je naime Članak 6 Ugovora o Europskoj uniji, koji regulira između ostalog osnivanje Europske unije na principima slobode, demokracije, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, vladavine prava, principima, koji su zajednički za sve zemlje članice. Prema istom članku Unija poštuje temeljna prava, garantirana Europskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama i koja su rezultat zajedničkih ustavnih tradicija zemalja članica, što je općeniti princip prava Zajednice³. Iz navedenog je vidljivo da je zaštita temeljnih prava izdvojena kao jedan od osnovnih principa nastanka i funkcioniranja Europske unije, pri čemu članak 6 govori općenito o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, ne nabrojajući pri tomu pojedina prava ove vrste. Nadalje i stavak 2 navedenog članka poziva se na Europsku konvenciju o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, kao pravni akt druge međunarodne organizacije, Vijeća Europe i na prava koja su zajednička ustavima zemalja članica. Izrazom „zajednička“ naglašeno je da u obzir ne dolaze ona prava, koja nisu normirana u ustavnim odredbama svih zemalja članica⁴. Pored definirane obveze poštivanja navedenih principa za Uniju, članak 6 ima dodatno značenje kroz članak 49 Ugovora o Europskoj uniji. Prema navedenom samo one zemlje koje poštuju principe iz članka 6, mogu podnijeti zahtjev za članstvo u Europskoj uniji⁵. Dodatno je člankom 7 ovog Ugovora predviđena mogućnost izricanja određenih mjera, npr. suspenzija nekih prava, ukoliko zemlja članica povrijedi ove principe⁶.

Osim navedenog, iz pojedinih odredbi Ugovora o Europskoj zajednici, moguće je implicitno izvući sadržaj temeljnih ili građanskih prava⁷. Takav primjer je svakako članak 12 Ugovora o europskoj zajednici, prema kojem je zabranjena svaka vrsta diskriminacije na osnovu državljanstva⁸. Također, ovdje treba napomenuti i članak 13 istog ugovora, koji omogućuje Vijeću donošenje propisa, koji bi spriječili diskriminaciju iz razloga spola, rasnog ili etničkog podrijetla, vjere ili uvjerenja, invalidnosti, dobi ili spolne orijentacije⁹.

³ Članak 6 stavak 1,2 Ugovora o Europskoj uniji, Prečišćena inačica Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o uspostavljanju Europske zajednice, Službeni glasnik Europske unije C 321 E/1 od 29.12.2006. godine.

⁴ ALBER, Siegbert, Die Grund- und Menschenrechte in der Europäischen Union, 2007, Str. 318.

⁵ Članak 49 Ugovora o Europskoj uniji, Prečišćena inačica Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o uspostavljanju Europske zajednice, Službeni glasnik Europske unije C 321 E/1 od 29.12.2006. godine

⁶ Članak 7 Ugovora o Europskoj uniji, Prečišćena inačica Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o uspostavljanju Europske zajednice, Službeni glasnik Europske unije C 321 E/1 od 29.12.2006. godine

⁷ ALBER, 2007, Str. 320.

⁸ Članak 12 Ugovora o uspostavljanju Europske zajednice, Prečišćena inačica Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o uspostavljanju Europske zajednice, Službeni glasnik Europske unije C 321 E/1 od 29.12.2006. godine.

⁹ Članak 13 Ugovora o uspostavljanju Europske zajednice, Prečišćena inačica Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o uspostavljanju Europske zajednice, Službeni glasnik Europske unije C 321 E/1 od 29.12.2006. godine.

Ipak, najznačajniju ulogu u razvoju europskih temeljnih prava imao je Sud Europske unije. Sud je naime, u okviru svog sudovanja razvio i priznao niz pojedinačnih temeljnih prava, na osnovu zajedničkih ustavnih tradicija zemalja članica i zajedničkih međunarodnih obveza zemalja članica, osobito misleći pri tome na Europsku konvenciju o ljudskim pravima i temeljnim slobodama. Početak ovog evolutivnog procesa označio je slučaj „Stauder“¹⁰. Tvrdnje Suda odnose se na zaštitu temeljnih prava pojedinca, koja su sadržana u općim načelima prava Zajednice te zabranu povrede istih kroz pravo Zajednice. Sud je dakle prihvatio temeljna prava i zabranu diskriminacije kao dio pravnog sustava Zajednice, jer isto proizlazi iz zajedničkih pravnih odredbi država članica¹¹. Sljedeća važna presuda Suda EU u ovom području jeste slučaj „Internationale Handelsgesellschaft“¹², u kojoj je Sud potvrdio da temeljna prava kao opća pravna načela, izvedena iz prava država članica, moraju biti kao takva šticećena kroz pravo Zajednice. Dodatno u slučaju „Nold“¹³ Sud je proširio kao izvore i smjernice za tumačenje ljudskih prava i međunarodne ugovore za zaštitu ljudskih prava u čijoj su izradi sudjelovale zemlje članice ili su potpisnice istih. Na ovaj način Sud EU razvio je opsežan katalog europskih temeljnih prava, kao sto su sloboda mišljenja i informacija, sloboda udruživanja i sloboda religije, nepovredivost doma, ali i procesualna prava poput prava na saslušanje i učinkovitu pravnu zaštitu¹⁴. Svim ovim pravima, izvedenim iz zajedničkih pravnih pravila zemalja članica ili od strane istih potpisanih međunarodnih ugovora, priznata je obvezujuća pravna snaga kao općim principima prava EU u smislu gore spomenutog članka 6 Ugovora o Europskoj uniji.

Povelja o temeljnim pravima Europske unije pruža prvi pisani katalog europskih temeljnih prava. Prema gore navedenom vidljivo je da je Europska zajednica, odnosno Europska unija, tijekom vremena razvila značajan sustav zaštite temeljnih prava. Ipak, na opisani način bilo je teško konkretizirati pojedina prava, jer ih je bilo potrebno razviti kroz

¹⁰EuGH, Rs. C-29/69, Slg. 1969, 419, Stauder gegen Ulm-Sozialamt. U ovom slučaju radi se o povredi prava na privatnost, zbog obveze legitimiranja korisnika socijalne pomoći, kako su zahtijevale njemačke vlasti u okviru određenog programa Zajednice.

¹¹CRNIĆ-GROTIĆ, Vesna / SGARDELLI CAR, Nataša, Ljudska prava u Europskoj uniji u praksi Europskog suda u Luksemburgu, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, 60, (5), 971-994 (2010), Str. 977.

¹² EuGH Rs. C-11/70 - Internationale Handelsgesellschaft mbH / Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel. U ovom slučaju Sud je prihvatio načelo razmjernosti, razvijeno u njemačkom ustavnom pravu kao opće načelo prava Zajednice. Tužitelji su se naime pozivali na ovo načelo, tvrdeći da su kroz sustav zajedničke poljoprivredne politike povrijeđena ljudska prava.

¹³ EuGH Rs. Nold. C-4/73 -J.Nold - Kohlen- und Baustoffgrosshandlung gegen Ruhrkohle Aktiengesellschaft.

¹⁴ PACHE, Eckhard, Die Rolle der EMRK und Grundrechte-Charta in der EU, Der Lissaboner Reformvertrag, Aenderungsimpulse in einzelnen Rechts- und Politikbereichen, Hrsg: FATENRATCH, Ulrich und NOWAK, Carsten, 2009, Str. 115.

sudovanje Suda EU¹⁵. Stoga je bio nužan sveobuhvatan katalog, koji sadrži sva temeljna prava razvijena od strane Suda kroz svoju dugogodišnju sudske praksu. S druge strane, usvajanje Povelje o temeljnim pravima trebalo je doprinijeti transparentnosti te ista prava približiti građanima. Europska povelja o temeljnim pravima svečano je proglašena u okviru sastanka na vrhu u Nici 2001. godine¹⁶. Međutim, Povelja nije imala obvezujuću pravnu snagu, štoviše, barem privremeni neobvezujući učinak Povelje bio je za neke države članice uvjet njenog proglašenja. Pitanje pravnog statusa trebalo je biti riješeno u budućim reformskim procesima¹⁷. Tako je Ugovorom o Ustavu Europske unije ista trebala postati sastavni dio osnivačkih ugovora¹⁸. Navedeno se pak nije realiziralo zbog neusvajanja Ugovora o Ustavu EU, kao posljedice negativnog referenduma u Francuskoj i Nizozemskoj. Pravni status Povelje konačno je riješen donošenjem Ugovora iz Lisabona, o čemu će više biti riječi u nastavku. No i prije Lisabonskog ugovora, unatoč nedostatku pravno obvezujuće snage, Povelja je imala veliko značenje za europski sustav temeljnih prava. Tako je ista razvila neizravni pravni učinak kroz dobrovoljno preuzetu obvezu njenog poštivanja od strane Europskog parlamenta, Vijeća i Europske komisije. Spomenuti organi EU su se naime redovito pozivali na Povelju o temeljnim pravima, kao mjerilo preventivne kontrole u okviru svog djelovanja.¹⁹ Istovremeno Povelja je sve više dodatno uzimana u obzir od strane tužitelja i sudaca u procesima pred Sudom Europske unije, ali i u sudskoj praksi Europskog suda za ljudska prava te ponekih ustavnih sudova država članica, između ostalog njemačkog Saveznog ustavnog suda.²⁰ Povelja EU o temeljnim pravima objedinila je i učinila vidljivim temeljna prava i vrijednosti, koja povezuju sve države članice i njihove građane, koje je u skladu s tim i sama Unija i njeni organi dužni poštovati. To je značilo istovremeno doprinos jačanju demokratske legitimacije djelovanja Unije, a s tim i veće povjerenje i sigurnost njenih građana, kao nositelja ovih prava.

¹⁵ CALLIESIS, Christian, in EHLERS, Dirk (Hrsg.), *Europäische Grundrechte und Grundfreiheiten*, 2005, Str. 531.

¹⁶ Schlussfolgerungen des Vorsitzes des Europäischen Rates in Nizza vom 7. und 8. Dezember 2000, Bulletin EU 12-2000, 1.1.3.

¹⁷ GRABENWARTER, Christoph in BUSEK, Erhard / HUMMER, Waldemar (Hrsg.), *Der Europäische Konvent und sein Ergebnis – eine Europäische Verfassung, Ausgewählten Rechtsfragen samt Dokumentation*, 2004, Str. 72.

¹⁸ Članak 7 Ugovora o Ustavu za Europu, Gesetzentwurf der Bundesregierung, Entwurf eines Gesetzes zu dem Vertrag vom 29. Oktober 2004, dostupno na: <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btd/15/049/1504900.pdf>

¹⁹ PACHE, 2009, Str. 114 i PACHE, Eckhard, *Die Europäische Grundrechtscharta – ein Rückschritt für den Grundrechtsschutz in Europa*, EuR 2001. Str. 475.

²⁰ STREINZ, Rudolf/ OHLER, Christoph/ HERRMAN, Christoph, *Der Vertrag von Lissabon zur Reform der EU – Einführung mit Synopse*, 2. Aufl. 2008, Str. 104.

Evidentno je dakle da su se Europska zajednica i Europska unija postupno, od prvobitne zajednice s gospodarskim ciljevima, razvile u zajednice sa značajnom zaštitom temeljnih prava, na nekoliko različitih razina. Ipak nadolazeće reforme osnivačkih ugovora pružile su priliku da se ovaj sustav dodatno poboljša u korist svih građana Europske unije.

Temeljna prava EU nakon Lisabonskog ugovora

Ugovor iz Lisabona donio je, kao što je već navedeno značajne promjene u području zaštite temeljnih prava u okviru pravnog sustava Europske unije. Dvije središnje točke ovih izmjena odnose se na već postojeće kataloge temeljnih prava na europskoj razini, Povelje Europske unije o temeljnim pravima i Europske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim slobodama. Povelja EU o temeljnim pravima postala je pravno obvezujuća i time dio primarnog prava EU. Nadalje su u pravnom sustavu Europske unije stvoreni uvjeti za njeno pristupanje Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i temeljnim slobodama. Obe promjene regulirane su i dalje gore spomenutim člankom 6 Ugovora o Europskoj uniji, koji u inačici Lisabonskog ugovora propisuje sljedeće:

- „1. Unija priznaje prava, slobode i načela određena Poveljom Europske unije o temeljnim pravima od 7. prosinca 2000. godine kako je prilagođena u Strasbourgu 12. prosinca 2007 godine, koja ima istu pravnu snagu kao Ugovori. Odredbama povelje ni na koji način se ne proširuju nadležnosti Unije kako su utvrđene Ugovorima. Prava, slobode i načela Povelje tumače su u skladu s odredbama glave VII. Povelje kojima se uređuje njezino tumačenje i primjena, uzimajući u obzir objašnjenja iz Povelje kojima se određuju izvori tih odredbi.
2. Unija pristupa Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. To pristupanje ne utječe na nadležnosti Unije kako su utvrđene u Ugovorima.
3. Temeljna prava, kako su zajamčena Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i kako proizlaze iz ustavnih tradicija zajedničkih državama članicama, čine opća načela prava Unije“.

Pravno obvezujuća Povelja EU o temeljnim pravima

Kako je navedeno u članku 6 Ugovora o EU, Povelja prema novom pravnom temelju ima istu pravnu snagu kao Ugovori. Iako dakle nije postala dio Ugovora, kako je bilo planirano Ugovorom o Ustavu EU, ovo direktno upućivanje integrira Povelju i sva njome regulirana prava u primarno pravo Unije. Time je stvoren ne samo sadržajni, već i normativno-hijerarhijski važan dio materijalnog prava EU, koji osigurava prava i slobode njenih građana. Na ovaj način ipak je uglavnom ispunjena namjera Ugovora o Ustavu EU u području zaštite temeljnih prava²¹ Obvezujuća pravna snaga Povelje učvrstila je svakako

²¹ PACHE, 2009, Str. 118.

zajednički vrijednosni temelj Unije, ali je i stvorila izravan odnos pojedinca i institucija Unije, koji je inače nepoznat međunarodnom pravu.²²

Ipak, kada govorimo o sadržaju pojedinih prava i sloboda, reguliranih Poveljom, njenom obvezujućom pravnom snagom, nije došlo do značajnih promjena u ovom smislu. Već je navedeno da je Povelja obuhvatila ona prava, koja su bila razvijena i poštivana kao opći principi prava EU. Izuzetak od ove tvrdnje čine socijalna prava i jamstva, koja su propisana pod četvrtim naslovom Povelje pod nazivom „Solidarnost“, gdje pripadaju na primjer pravo na pristup službama za posredovanje pri zapošljavanju, pravo na zdravstvenu zaštitu, poštenu i pravični radni uvjeti itd.²³ Ovim dijelom Povelje uzete su u obzir već postojeće povelje o ovim vrstama prava, konkretno Europska povelja o socijalnim pravima²⁴ i Povelja Zajednice o socijalnim temeljnim pravima radnika.²⁵ Ipak, upitno je da li je kroz formulaciju socijalnih prava i jamstava u Povelji doista sadržajno proširena zaštita temeljnih prava EU. Naime, iz samih formulacija ovih prava, vidljivo je da se njihova pravna snaga i primjenjivost bitno razlikuje od ostalih građanskih prava, sloboda i odredbi o ravnopravnosti, reguliranih Poveljom. Naglašeno je u vezi s tim da socijalna prava i jamstva, moraju biti garantirana na način i pod uvjetima koje propisuju pravo Unije, nacionalni zakoni članica i praksa. Za provedbu ovih prava potrebne su dakle relevantne mjere u okviru prava Unije ili zemalja članica. Upravo o ovome govori i članak 52 Povelje pod nazivom „Opseg i tumačenje prava i načela“²⁶. Prema stavku 2 ovog članka odredbe Povelje, koje sadržavaju načela mogu biti provedene zakonodavnim i izvršnim aktima institucija, tijela, ureda i agencija Unije te aktima država članica, dok u izvršavanju svojih ovlasti provode pravo Unije. One su u sudskoj nadležnosti samo u okviru tumačenja tih akata te u presudama o njihovoj zakonitosti. Značenje Povelje je dakle po pitanju ovih prava ograničeno na funkciju mjerila u odnosu na provedbu, čime bi trebala biti isključena mogućnost izvođenja naloga za činidbu iz ove vrste prava.²⁷ Stoga se može zaključiti da zaštita temeljnih prava obvezujućom pravnom snagom Povelje nije značajnije proširena u sadržajnom smislu, jer je većina u njoj sadržanih prava već bila razvijena kroz sudsku praksu Suda EU i bila zajednička ustavnim tradicijama svih zemalja članica. Za prava koja su sadržajno donosila promjene, kao što je pokazano, uvedena su određena ograničenja u pogledu provedbi, vezana za već postojeće provedbene propise Unije

²² PERNICE, Ingolf, Der Vertrag von Lissabon – Ende der Verfassungsprozesses der EU? EuZW 2008, Str. 65.

²³ Glava IV Povelje o temeljnim pravima Europske Unije, Službeni glasnik Europske unije C 83 od 30.03.2010. godine.

²⁴ Europska socijalna povelja, dostupno na:

<http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/presentation/escrbooklet/Croatian.pdf>

²⁵ Europska povelja o osnovnim socijnim pravima radnika, dostupno na:

<http://zakon.poslovna.hr/public/povelja-zajednice-o-osnovnim-socijalnim-pravima-radnika/2182/zakoni.aspx>

²⁶ Članak 52 Povelje o temeljnim pravima Europske unije, Službeni glasnik Europske unije C 83 od 30.03.2010. godine.

²⁷ PACHE, 2009, Str. 121.

ili pojedinih država članica. Kada govorimo o ograničenjima Povelje, potrebno je spomenuti i Protokol broj 30 Lisabonskog ugovora o primjeni Povelje na Poljsku i Ujedinjeno Kraljevstvo.²⁸ Navedeni Protokol sadrži izričitu odredbu za Poljsku i Ujedinjeno Kraljevstvo, prema kojoj se Poveljom ne proširuje nadležnost Suda Europske unije ili bilo kojeg drugog suda Poljske ili Ujedinjenog Kraljevstva da odlučuje o neusklađenosti zakona, uredbi ili upravnih odredbi, praksi ili djelovanja ovih država s temeljnim pravima, slobodama i načelima, koja se ponovno potvrđuju Poveljom. Posebno je naglašeno i da već spomenute odredbe pod naslovom „Solidarnost“ ne stvaraju nikakva utuživa prava, ukoliko ista nisu sadržana u sustavima ovih dvaju zemalja. Odredbama protokola, ne isključuje se dakle važenje Povelje na području Poljske i Ujedinjenog Kraljevstva, niti pozivanje na istu pred njihovim sudovima, već samo proširivanje nadležnosti sudova i stvaranje novih prava na osnovu Povelje u odnosu na domaće zakonodavstvo ovih država.

Ipak, potrebno je naglasiti kako ovakav izuzetak za dvije države članice nije u potpunosti u skladu sa svrhom Povelje, kao sveobuhvatnim jedinstvenim fundamentom za zaštitu temeljnih prava u Europskoj uniji, koja sama počiva na zajedničkim vrijednostima, važećim jednako za sve njene članice.

Pristupanje Europske unije Europskoj povelji o ljudskim pravima i temeljnim slobodama

Članak 6 stavak 2 Ugovora o Europskoj uniji u inačici iz Lisabona propisuje drugu veliku promjenu za područje temeljnih prava, tj. pristupanje Unije Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i temeljnim slobodama. Time je riješeno pitanje, koje se već dugo vremena postavljalo u dijalogu između institucija Unije. Europska komisija je još sedamdesetih godina objavila prijedlog za pristupanje Zajednice Konvenciji²⁹, ali koji nije bio prihvaćen od strane Vijeća.³⁰ Značajniji kasniji korak učinio je Sud EU, objavivši na inicijativu Vijeća Mišljenje o usklađenosti pristupanja tadašnje Europske zajednice Europskoj konvenciji s odredbama Ugovora o osnivanju Europske zajednice³¹. Kako je Sud utvrdio u predmetnom Mišljenju pristupanje Unije Konvenciji uzrokovalo bi promjenu sustava zaštite ljudskih prava Zajednice te imalo značajne institucionalne učinke na Zajednicu i zemlje članice te je istu moguće samo provesti kroz izmjenu osnivačkih ugovora. Zahtijevani uvjet ispunjen je Ugovorom iz Lisabona prema čemu izmijenjeni članak 6 (2) izričito regulira da Europska unija pristupa

²⁸Protokol o primjeni Povelje Europske unije o temeljnim pravima na Poljsku i Ujedinjeno Kraljevstvo, Službeni glasnik Europske unije C 83 od 30.03.2010. godine.

²⁹Memorandum on the accession of the European Communities to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, dostupno na: <http://aei.pitt.edu/6356/>

³⁰POPOVIĆ, Nela, Politika ljudskih prava Europske Unije: razvoji i izazovi za budućnost, Politička misao, Vol. XLV, br. 3-4, 2008, Str. 167.

³¹Opinion of the Court of 28 March 1996, Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Opinion 2/94.

Konvenciji. Ovom formulacijom formirano je s jedne strane ovlaštenje za pristupanje³², ali i obveza Unije da pristupi Konvenciji, što podrazumijeva poduzimanje svih potrebnih koraka od strane Unije i država članica u ovom smjeru.³³ Dodatno, članak 6 sadrži i klauzulu o očuvanju postojećih nadležnosti Unije, prema kojoj pristupanje Konvenciji ne utječe na nadležnosti Unije, kako su utvrđene ugovorima. Evidentno je da ovim ponovno dolazi do izraza nastojanje nekih zemalja članica da se izbjegne daljnje širenje nadležnosti Unije u području zaštite temeljnih prava³⁴.

Odredba o očuvanju postojećih nadležnosti Unije i ovlasti njenih organa ponovljena je i u Protokolu broj 8 o pristupanju Unije Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i temeljnim slobodama.³⁵ Isti dodatno pojašnjava da budući Sporazum o pristupanju ne utječe na položaj država članica u odnosu na Konvenciju, njene Protokole, mjere odstupanja od Konvencije ili rezerve na pojedine njene odredbe. Sporazumom će dakle predviđati očuvanje značajki Unije i prava EU, a posebno onih koji se odnose na posebne aranžmane za moguće sudjelovanje Unije u nadzornim tijelima Europske konvencije i mehanizme, koji su potrebni kako bi se osiguralo da postupci od strane država nečlanica Unije i pojedine tužbe budu odgovarajuće upućene državama članicama i Uniji. U okviru pregovora između država članica Vijeća Europe i Europske unije pripremljen je nacrt Sporazuma o pristupanju EU Europskoj konvenciji.³⁶ Sporazum će biti sklopljen u skladu s procedurom reguliranom člankom 218 Ugovora o funkcioniranju Europske unije o pregovorima i sklapanju sporazuma između Unije i trećih zemalja ili međunarodnih organizacija³⁷ Prema tome, izričito je regulirano da odluku o sklapanju sporazuma o pristupanju Konvenciji donosi Vijeće jednoglasno uz prethodnu suglasnost Europskog parlamenta te ista stupa na snagu nakon što je odobre sve države članice u skladu sa svojim odgovarajućim ustavnim odredbama. Kako je vidljivo procedura za sklapanje sporazuma o pristupanju Konvenciji regulirana je posebno u Ugovoru o funkcioniranju EU, uz pojačane zahtjeve jednoglasne odluke Vijeća, suglasnosti Europskog parlamenta i obveznu ratifikaciju u državama članicama, čime je izražena posebna važnost ovog procesa i naglašen značaj promjena koje će pristupanje Unije Konvenciji donijeti za

³²TERCHECHTE, Philip Jörg, *Konstitutionalisierung und Normativität der europäischen Grundrechte*, 2011, Str. 8.

³³ GRABENWARTER, Christoph, *Europäische Menschenrechtskonvention*, 3. Auflage, 2008, Str. 33.

³⁴ PACHE, 2009, Str. 124.

³⁵ Protokol koji se odnosi na članak 6 stavak 2 Ugovora o Europskoj uniji o pristupanju Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, Službeni glasnik Europske unije C 83 od 30.03.2010. godine

³⁶Draft revised agreement on the accession of the European Union to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, dostupno na:
http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Accession/Meeting_reports/47_1%282013%29008rev2_EN.pdf

³⁷Članak 218 Ugovora o funkcioniranju Europske unije, Službeni glasnik Europske unije C 83 od 30.03.2010. godine.

sustav zaštite temeljnih prava u samoj Uniji, ali i u svakoj državi članici. No s druge strane, opisana regulacija, može imati za posljedicu vremensku neizvjesnost stupanja na snagu ovog sporazuma, ali i otvoriti mogućnost blokada procesa ratifikacije u pojedinim državama članicama.³⁸

Pristupanje Europske unije Konvenciji stavilo je istovremeno određene zahtjeve za promjenama i pred Vijeće Europe. Naime, prema članku 59 stavku 1 Konvencije, samo države kao članovi Vijeća Europe mogu pristupiti Konvenciji³⁹ Potrebna prilagodba ispunjena je 14. dodatnim protokolom Konvencije, čime je izričito predviđeno da Europska unija može pristupiti Konvenciji.

Na opisani način su dakle i u sastavu Europske unije i Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda ispunjeni pravni uvjeti za pristupanje te je još potrebno da se formalno provedu navedene procedure, nakon čega će Europska unija konačno postati punopravni član Europske konvencije.

Odnos Suda EU, Europskog suda za ljudska prava i ustavnih sudova država članica

Sud Europske unije, Europski sud za ljudska prava i ustavni sudovi država članica, predstavljaju različite razine jurisdikcije, u okviru različitih pravnih sustava, no čiju poveznicu čini nadležnost svih za zaštitu temeljnih prava u okviru ovih sustava. Odnos navedenih sudova često diskutiran u literaturi, zbog mnogih nejasnoća se čak nazivao i sudski „Bermudski trokut“ te mu se pripisivao učinak gubitka jedinstva pravnog poretka, rascjepkanosti prava i mogućnost donošenja suprotnih odluka o istim problemima⁴⁰ S obzirom na već predstavljene promjene u području temeljnih prava kroz Lisabonski ugovor, postavlja se pitanje u kojem su smjeru iste utjecale na odnose ovih sudova i njihove nadležnosti.

Prvenstveno treba konstatirati da će pristupanjem Unije Europskoj konvenciji Sud EU formalno podlijezati jurisdikciji Europskog suda za ljudska prava. To drugim riječima znači da će postojati direktan put za podnošenje zahtjeva zbog povrede ljudskih prava propisanih Konvencijom, protiv odluka Suda EU.⁴¹ No treba napomenuti da se Sud EU i

³⁸PACHE, 2009, Str. 127.

³⁹Članak 59 stavak 1 Europske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, dostupno na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_DEU.pdf i članak 4 Statuta Vijeća Europe, dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/ger/Treaties/Html/001.htm>

⁴⁰OETER, Stefan, Das Verhaeltnis zwischen EuGH, EGMR und nationalen Verfassungsgerichten, Der Lissabonner Reformvertrag, Aenderungsimpulse in einzelnen Rechts- und Politikbereichen, Hrsg. FASTENRATH, Ulrich und NOWAK, Carsten, 2009, Str. 129.

⁴¹MAYER, Franz, C., Der Vertrag von Lissabon und die Grundrechte, Hrsg. SCHWARZE, Jürgen / HATJE, Armin, Europarecht [EuR] Beiheft 1 2009, Der Reformvertrag von Lissabon, Str. 88.

prije ovih reformi, u okviru svog sudovanja oslanjao na Europsku konvenciju, koja je činila temelj općih principa u smislu članka 6 Ugovora o Europskoj uniji u inačici prije Lisabonskog ugovora⁴². To ujedno znači da se spektar temeljnih prava, a time i njihovo poštivanje od strane Suda EU, odnosno mogućnost njegovih povreda kroz odluke ovog suda nije izmijenio značajno u sadržajnom smislu. Veću promjenu u ovom smislu može donijeti činjenica da je Ugovorom iz Lisabona policijska i sudska suradnja u kaznenim stvarima pripojena prvom stupu, što ujedno znači i proširenje nadležnosti Suda EU na ova područja.⁴³ Stoga je, s obzirom na vrstu regulirane materije, u ovom području povećana mogućnost povreda temeljnih prava od strane zakonodavca, ali i kroz izvršna ovlaštenja Europol-a i Eurojust-a. U konačnici će dakle odluke Suda EU o zakonitosti djelovanja ovih organa moći biti ispitivane u pravcu postojanja povreda prava iz Europske konvencije.⁴⁴

Kada govorimo o drugoj velikoj promjeni u okviru Lisabonskog ugovora, tj. uvođenju obvezujuće pravne snage Europske povelje o temeljnim pravima, također je moguće zaključiti da će i ona utjecati na odnos sudske prakse Suda EU i Europskog suda za ljudska prava. Posljedice na spomenuti odnos bit će prije svega uzrokovane, razlikom u vrsti prava, reguliranim Europskom konvencijom na jednoj strani i Europskom poveljom s druge strane. Naime, Europska konvencija koncentrira se ponajviše na klasična građanska i politička prava, koja štite građane u odnosu na državu, dok Europska povelja sadrži dodatno i ljudska prava druge generacije⁴⁵. Ova razlika odnosi se osobito na već opisana ekonomska i socijalna prava i garancije pod naslovom „Solidarnost“ u Europskoj povelji. U ovom smislu postupno će se sudska praksa Suda EU morati odmicati u sudske prakse Europskog suda za ljudska prava. To prvenstveno važi za konstelacije u kojima se Sud EU zbog specifičnosti navedenih prava neće moći oslanjati na praksu Europskog suda te će sam tumačiti prava regulirana Poveljom.⁴⁶

Uz gore navedene promjene u odnosu Suda EU i Europskog suda za ljudska prava, Lisabonski ugovor donio je novosti i u odnosu Suda EU i sudova država članica. Prema članku 19 Ugovora o EU u inačici Ugovora iz Lisabona, naglašena je obveza država članica da osiguraju pravne lijekove dostatne za osiguranje učinkovite pravne zaštite u područjima obuhvaćenim pravom Unije.⁴⁷ Ova odredba sadrži dakle zahtjev za sudove i ostale institucije zemalja članica za osiguranjem učinkovite provedbe prava Unije. No što se tiče djelovanja

⁴² Članak 6 stavak 2 Ugovora o Europskoj uniji, Prečišćena inačica Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o uspostavljanju Europske zajednice, Službeni glasnik Europske unije C 321 E/1 od 29.12.2006. godine.

⁴³ Članak 82-89 Ugovora o funkcioniranju Europske unije, Službeni glasnik Europske unije C 83 od 30.03.2010. godine.

⁴⁴ OETER, 2009, Str. 134-135.

⁴⁵ STREINZ, Rudolf/ OHLER, Christoph/ HERRMAN, Christoph, Der Vertrag von Lissabon zur Reform der EU – Einführung mit Synopse, 2. Aufl. 2008, Str. 97-100.

⁴⁶ OETER, 2009, Str. 136.

⁴⁷ Članak 19 stavak 1 Ugovora o Europskoj uniji, Službeni glasnik Europske unije C 83 od 30.03.2010. godine.

institucija država članica i u neizravnoj provedbi prava Unije, treba naglasiti da ono prvenstveno podliježe kontroli državnih sudova. Također, ukoliko se pri tome radi o mogućoj povredi temeljnih prava, sudovi država članica prvenstveno se pozivaju na temeljna prava svojih sustava, pri čemu temeljna prava na razini Unije ostaju u drugom planu.⁴⁸ Sud EU pozvan je da djeluje u zaštiti temeljnih prava u onim slučajevima, kada ista kontrola nad aktima Unije nije osigurana od strane državnih sudova. Pri tome se prvenstveno misli na akte Unije u užem smislu riječi, kada pravna zaštita od strane država članica nije dana, jer državne institucije nisu djelovale u odnosu na pojedinca. U takvom slučaju, pravni sustav EU mora pružiti adekvatnu sudsku zaštitu.⁴⁹ Lisabonski ugovor donio je u ovom području značajnu izmjenu, tako što je proširio mogućnost podnošenja tužbi Sudu EU od strane pojedinaca. Prema prijašnjoj situaciji, svaka fizička ili pravna osoba, mogla je podnijeti tužbu protiv akta samo ukoliko se izravno i osobno odnosi na nju. Prema tzv. „Plaumann formuli“⁵⁰ razvijenoj od Suda EU, akt se odnosi osobno na tužitelja, kada ga relevantni akt, zbog posebnih okolnosti, koje ga razlikuju od svih drugih osoba, individualizira slično kao i adresate određene odluke. Prema članku 263 Ugovora o funkcioniranju Europske unije u inačici iz Lisabona, svaka fizička ili pravna osoba može pokrenuti postupke protiv akta koji je upućen toj osobi ili koji se izravno i osobno odnosi na nju, ali i protiv regulatornog akta koji se samo izravno, ali ne i osobno odnosi na nju, a ne podrazumijeva provedbene mjere. Prema određenim tumačenjima nova inačica odredbe je primjenjiva na sve normative akte, koji ne podrazumijevaju provedbene mjere. Ovo se ubuduće također bez sumnje odnosi i na akte agencija EU i ostalih institucija Unije.⁵¹ Također, u prilog proširenju mogućnosti za podizanje tužbi pred Sudom EU, govori i već spomenuto pripajanje policijske i sudske suradnje u kaznenim stvarima prvom stupu, a ujedno i europskoj sudskoj nadležnosti.

ZAKLJUČAK

Nakon predstavljanja pojedinačnih promjena, koje je donio Ugovor iz Lisabona o izmjenama i dopunama Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o osnivanju Europske zajednice, može se zaključiti da sustav zaštite temeljnih prava u Europskoj uniji prema tome postoji na tri različite razine. Prvenstveno je značajnu promjenu, u formalnom smislu donijela obvezujuća pravna snaga Europske povelje o temeljnim pravima, koja tako postaje dio primarnog prava EU, nalazeći se na istom rangu s ugovorima. Nadalje će i Europska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, kao međunarodni ugovor, biti integrirana u pravni poredak Unije. No, što se tiče razine u okviru pravnog poretka Unije, važno je konstatirati da će se Konvencija nalaziti između primarnog i sekundarnog prava

⁴⁸OETER, 2009, Str. 141.

⁴⁹OETER, 2009, Str. 145.

⁵⁰EuGH, Rs. 25/62, 15. 07.1963. Plaumann & Co. gegen Kommission der Europaeischen Gemeinschaften.

⁵¹STREINZ/ OHLER/ HERMAN, 2008, Str. 93-94.

EU.⁵² To ujedno znači da će u normativno-hijerarhijskom smislu biti ispod Povelje, ali u prednosti pred cjelokupnim sekundarnim pravom Unije. U odnosu na pravnu zaštitu, pristupanjem Unije Konvenciji otvara se put za kontrolu odluka Suda EU od strane Europskog suda za ljudska prava. Područje koje može između ostalog biti u budućnosti predmet ovih procesa jeste suradnja u policijskim i sudskim kaznenim stvarima, jer je isto kroz Ugovor iz Lisabona stavljeno pod nadležnost Suda EU, a ujedno znači i Europskog suda za ljudska prava. Potreba ove kontrole ipak u praksi ne bi trebala biti velika, jer se Sud EU i do sada u svojim odlukama pozivao i oslanjao na Europsku konvenciju. Moguće razlike u sudskoj praksi između dva navedena suda, mogla bi se pojaviti zbog gore opisane razlike u vrsti prava reguliranih Poveljom i Konvencijom, misleći prije svega na gospodarska i socijalna prava Povelje. U ovom smislu bit će potrebna težnja obaju sudova da kroz suradnju i obostrano uvažavanje, pokušaju uskladiti prakse što je više moguće. Ugovorom iz Lisabona i za sudove država članica naglašava izričitu obvezu za osiguranjem učinkovite provedbe prava Unije. Kako je gore opisano, za kontrolu poštivanja temeljnih prava, mogu biti nadležni i državni sudovi, ali i Sud EU, ovisno o pojedinačnom slučaju. I u ovim konstelacijama, svakako je preporučeno produbljivati dobru suradnju između sudova, u cilju sprječavanja konflikata o nadležnosti. Treći dio sustava temeljnih prava činit će kao i prije Lisabonskog ugovora, temeljna prava u smislu općih principa, koja proizlaze iz zajedničkih ustavnih tradicija država članica i Europske konvencije. Kada se govori o sadržaju pojedinih temeljnih prava na sve tri spomenute razine, zaključuje se da Lisabonskim ugovorom nije došlo do značajnih promjena u ovom smislu. Naime, većine prava garantirana Poveljom, razvijena su postupno kroz sudsku praksu Suda EU i važila kao opći principi u smislu članka 6. Važnost Povelje sastoji se više u objedinjavanju već postojećih prava u jedinstven pisani katalog. Dodatno obvezujućom pravnom snagom, dat je doprinos sigurnosti građana Unije i legitimaciji djelovanja Unije. Europska unije je na ovaj način potvrdila svoju obvezu zaštite temeljnih prava građana i zajedničke vrijednosti sa svim državama članicama. Pristupanjem Unije Europskoj konvenciji potvrđena je formalno obveza poštivanja prava Konvencije, no koja je i prije, kako je poznato činila temelj važećih općih principa. Stoga je Lisabonski ugovor dao prvenstveno doprinos jasnijem definiranju nekoliko već postojećih razina temeljnih prava u Europskoj uniji te pojačao obvezu njihove zaštite u formalnom smislu.

⁵²PACHE, 2009, Str. 127.

LITERATURA

1. ALBER, Siegbert, Die Grund- und Menschenrechte in der Europäischen Union, 2007
2. CALLIESIS, Christian, in EHLERS, Dirk (Hrsg.), Europäische Grundrechte und Grundfreiheiten, 2005
3. CRNIĆ-GROTIĆ, Vesna / SGARDELLI CAR Nataša, Ljudska prava u Europskoj uniji u praksi Europskog suda u Luksemburgu, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, 60, (5), 971-994 (2010),
4. GRABENWARTER, Christoph, Europäische Menschenrechtskonvention, 3. Auflage, 2008
5. GRABENWARTER, Christoph in BUSEK, Erhard / HUMMER, Waldemar (Hrsg.), Der Europäische Konvent und sein Ergebnis – eine Europäische Verfassung, Ausgewählten Rechtsfragen samt Dokumentation, 2004
6. MAYER, Franz, C., Der Vertrag von Lissabon und die Grundrechte, Hrsg. SCHWARZE, Jürgen / HATJE, Armin, Europarecht (EuR) Beiheft 1, Der Reformvertrag von Lissabon, 2009
7. OETER, Stefan, Das Verhaeltnis zwischen EuGH, EGMR und nationalen Verfassungsgerichten, Der Lissabonner Reformvertrag, Aenderungsimpulse in einzelnen Rechts- und Politikbereichen, Hrsg. FASTENRATH Ulrich / NOWAK, Carsten, 2009
8. PACHE, Eckhard, Die Rolle der EMRK und Grundrechte-Charta in der EU, Der Lissaboner Reformvertrag, Aenderungsimpulse in einzelnen Rechts- und Politikbereichen, Hrsg: FASTENRATH Ulrich / NOWAK, Carsten, 2009
9. PACHE, Eckhard, Die Europäische Grundrechtscharta – ein Rückschritt für den Grundrechtsschutz in Europa, EuR, 2001
10. PERNICE, Ingolf, Der Vertrag von Lissabon – Ende der Verfassungsprozesses der EU?, EuZW 2008
11. POPOVIĆ, Nela, Politika ljudskih prava Europske Unije: razvoji i izazovi za budućnost, Politička misao, Vol. XLV, br. 3-4, 2008
12. STREINZ, Rudolf/ OHLER, Christoph/ HERRMAN, Christoph, Der Vertrag von Lissabon zur Reform der EU – Einführung mit Synopse, 2. Aufl. 2008
13. TERCHECHTE, Philip Jörg, Konstitutionalisierung und Normativität der europäischen Grundrechte, 2011
14. WEIDENFELD Werner, Lissabon in der Analyse, Der Reformvertrag der Europäischen Union, 2008
15. Draft revised agreement on the accession of the European Union to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Accession/Meeting_reports/47_1%282013%29008rev2_EN.pdf
16. EuGH, Rs. C-29/69, Slg.1969, 419, Stauder gegen Ulm-Sozialamt
17. EuGH Rs. C-11/70 - Internationale Handelsgesellschaft mbH / Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel

18. EuGH Rs. Nold. C-4/73 –J.Nold – Kohlen- und Baustoffgrosshandlung gegen Ruhrkohle Aktiengesellschaft
19. EuGH, Rs. 25/62, 15. 07.1963. Plaumann & Co. gegen Kommission der Europäischen Gemeinschaften
20. Europska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, dostupno na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_DEU.pdf
21. Europska socijala povelja, dostupno na: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/presentation/escrbooklet/Croatian.pdf>
22. Europska povelja o osnovnim socijnim pravima radnika, dostupno na : <http://zakon.poslovna.hr/public/povelja-zajednice-o-osnovnim-socijalnim-pravima-radnika/2182/zakoni.aspx>
23. Gesetzentwurf der Bundesregierung, Entwurf eines Gesetzes zu dem Vertrag vom 29. Oktober 2004, dostupno na: <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btd/15/049/1504900.pdf>
24. Memorandum on the accession of the European Communities to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, dostupno na: <http://aei.pitt.edu/6356/>
25. Opinion of the Court of 28 March 1996, Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Opinion 2/94.
26. Povelja o temeljnim pravima Europske Unije, Službeni glasnik Europske unije C 83 od 30.03.2010. godine
27. Prečišćena inačica Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o uspostavljanju Europske zajednice, Službeni glasnik Europske unije C 321 E/1 od 29.12.2006. godine
28. Protokol o primjeni Povelje Europske unije o temeljnim pravima na Poljsku i Ujedinjeno Kraljevstvo, Službeni glasnik Europske unije C 83 od 30.03.2010. godine.
29. Schlussfolgerungen des Vorsitizes des Europäischen Rates in Nizza vom 7. und 8. Dezember 2000, Bulletin EU 12-2000, 1.1.3
30. Statut Vijeća Europe, dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/ger/Treaties/Html/001.htm>